

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

**Η ιστορική πορεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και Θεολογίας στο Ευρύτερο
Θρησκευτικό και Πολιτισμικό Περιβάλλον (Υστερη Αρχαιότητα-18ος
αιώνας)**

ΟΔΗΓΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

για τα συνοδευτικά βιβλία

- α) Σ. Δεσπότης, (2017), Ιερά Ευαγγέλια: το μήνυμα της Καινής Διαθήκης στον σύγχρονο άνθρωπο, εκδ. Έννοια.
- β) Σ. Δεσπότης (2019), Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στην Αθήνα, εκδ. Έννοια.
- γ) Μ. Παύλου, (2024) Μέγας Βασίλειος και ελληνική παιδεία, εκδ. Έννοια.

Συγγραφική Ομάδα
Σωτήριος Δεσπότης - Μ. Παύλου

Επιμέλεια

ΠΑΤΡΑ 2025

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγικό σημείωμα	4
Ενότητα 1: Τα Ευαγγέλια και η Σημασία τους στον Ελληνορρωμαϊκό Κόσμο και Σήμερα	5
Σκοπός	5
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	5
Έννοιες Κλειδιά	6
Σχέδιο Μελέτης	6
Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία	7
Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης	8
Δραστηριότητες	8
Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης	9
Απαντήσεις Δραστηριοτήτων	9
Ενότητα 2: Ο «Άγγελος των Εθνών» Παύλος και οι Επιστολές του ως μέσα (επι+)Κοινωνίας ...	11
Σκοπός	11
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	11
Έννοιες Κλειδιά	12
Σχέδιο Μελέτης	12
Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία	13
Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης	14
Δραστηριότητες	14
Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης	14
Απαντήσεις Δραστηριοτήτων	15
Ενότητα 3: Η Επίσκεψη του Παύλου στην Αθήνα και η Ομιλία του στον Άρειο Πάγο	16
Σκοπός	16
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	16
Έννοιες Κλειδιά	16

Σχέδιο Μελέτης	17
Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία	18
Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης	18
Δραστηριότητες	18
Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης	19
Απαντήσεις Δραστηριοτήτων	19
Ενότητα 4: Μέγας Βασίλειος και Ελληνική Παιδεία	22
Σκοπός	22
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	22
Έννοιες Κλειδιά	23
Σχέδιο Μελέτης	24
Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία	25
Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης	26
Δραστηριότητες	27
Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης	28
Απαντήσεις Δραστηριοτήτων	30

Εισαγωγικό σημείωμα

Ο παρών Οδηγός Μελέτης συνοδεύει τις επιλεγμένες μονογραφίες που υποστηρίζουν τη Θεματική Ενότητα **ΟΡΘ50: Η ιστορική πορεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και Θεολογίας στο Ευρύτερο Θρησκευτικό και Πολιτισμικό Περιβάλλον (Υστερη Αρχαιότητα-18ος αιώνας)** του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Σκοπός του Οδηγού είναι να υποστηρίξει ενεργά τη μελέτη των φοιτητών, παρέχοντας παιδαγωγικές κατευθύνσεις, επιστημονική τεκμηρίωση και πρακτικά εργαλεία κατανόησης των κειμένων και των θεμάτων που εξετάζονται. Η παρούσα Θεματική Ενότητα προσεγγίζει με κριτικό τρόπο τον λόγο και το έργο θεμελιακών μορφών της χριστιανικής παράδοσης (Ιησούς, Παύλος, Μέγας Βασίλειος), εντάσσοντάς τα στο ιστορικό και πολιτισμικό τους πλαίσιο, αλλά και αναδεικνύοντας τη δυναμική τους στη σύγχρονη πολιτική, κοινωνική και πνευματική πραγματικότητα και το πώς μπορούν να συμβάλουν στην ψυχοσωματική υγεία, την οικοδόμηση σχέσεων και την συνανακάλυψη Νοήματος σε έναν κόσμο «ελληνοδυτικό».

Οι τέσσερις βασικές ενότητες του οδηγού αντιστοιχούν σε τέσσερις αυτοτελείς αλλά αλληλένδετες περιοχές μελέτης:

- (1) το θεολογικό και κοινωνικό μήνυμα των Ευαγγελίων·
- (2) τον Απόστολο Παύλο ως φορέα επικοινωνίας και μεταμόρφωσης κοινοτήτων·
- (3) τη συνάντηση Παύλου και ελληνικής φιλοσοφίας στον Άρειο Πάγο·
- (4) τη σύνθεση ελληνικής παιδείας και χριστιανικής ταυτότητας στο έργο του Μ. Βασιλείου, ο οποίος είχε σπουδάσει στην Αθήνα.

Κάθε ενότητα περιλαμβάνει στόχους, προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, εννοιολογικές επεξηγήσεις, σχέδιο μελέτης, προτεινόμενη βιβλιογραφία, ασκήσεις αυτοαξιολόγησης και δραστηριότητες. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη θεολογική ερμηνεία των πρωτογενών πηγών, στη διακειμενική ανάγνωση και στη σχέση Χριστιανισμού – Πολιτισμού.

Ελπίζουμε ότι ο οδηγός θα αποτελέσει ουσιαστικό αρωγό στη μαθησιακή πορεία των φοιτητών και θα συμβάλει στην καλλιέργεια θεολογικής σκέψης, ιστορικής κριτικής και δημιουργικού διαλόγου με τα επίκαιρα ζητήματα της θρησκευτικής συνύπαρξης και του πολιτισμικού πλουραλισμού.

Ενότητα 1: Τα Ευαγγέλια και η Σημασία τους στον Ελληνορρωμαϊκό Κόσμο και Σήμερα

Σκοπός

Η ενότητα αυτή στοχεύει:

- Να αναδείξει την ιστορική, θρησκευτική, κοινωνική **αλλά και πολιτική σημασία** των Ευαγγελίων στον «πρωτοπαγκοσμιοποιημένο» ελληνορρωμαϊκό κόσμο.
- Να καταδείξει την λειτουργία της προφορικότητας, τη σημασία της μνήμης και την σπουδαιότητα της **πολλαπλής ενεργητικής ακρόασης** – «μετάληψης» των Κειμένων στο πλαίσιο μιας Σύναξης - Εκκλησίας, η οποία αναβιώνει (re+membering) την Έξοδο από τα «είδωλα» με επίκεντρο ένα «ευχαριστιακό Τραπέζι», όπου όλοι (σκλάβοι κι ελεύθεροι, γυναίκες και άνδρες, «βάρβαροι» και «πολιτισμένοι») πίνουν από το ίδιο ποτήρι, αφού πρώτα ασπαστούν ο ένας τον άλλον.
- Να υποψιάσει για τις σωματικές και συναισθηματικές συνέπειες, τις οποίες προκαλεί η «εμμελής ανάγνωση» Κειμένων, που έχουν συγγραφεί για να «εκδραματιστούν» ως ενιαία «Κοντσέρτα» – Αφηγήματα Ζωής.
- Να αναδείξει την αξία της πολυφωνίας και της αντιφωνίας - του διαλόγου στην Πρώτη Εκκλησία, η οποία λειτουργούσε ως «αντεστραμμένη Πυραμίδα», αντλώντας την έμπνευση όχι τόσο από το Παρελθόν αλλά από το εσχατολογικό Μέλλον.
- Να εξετάσει τη διαχρονική αξία των Ευαγγελίων στη σύγχρονη κοινωνία, την ψυχοσωματική υγεία «κάθε ανθρώπου» αλλά και τις συνέπειες στην υιοθέτηση στον δημόσιο Χώρο μιας σταυροαναστάσιμης εναλλακτικής στάσης ζωής, η οποία παράγει και «πολιτική» και πολιτισμό – Τέχνη, καθώς διασυνδέει τον άνθρωπο με το Απόλυτο και τη Θέωση – Χρίστωση, την οποία ως «εικονικό πλάσμα» λαχταράει.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Με την ολοκλήρωση της μελέτης της ενότητας, θα είστε σε θέση να:

- εξηγείτε τη διαδικασία καταγραφής της προφορικής παράδοσης, της σύνταξης και καθιέρωσης των Ευαγγελίων ως θεόπνευστων κειμένων σε έναν Κόσμο «πρωτοπαγκοσμιοποίησης» και μοναξιάς.

- αναγνωρίζετε την επίδραση των Ευαγγελίων στον ελληνορρωμαϊκό κόσμο και τα συγκρίνετε με τις αγαπητές σε αυτόν Βιογραφίες, όπου δεν δεσπόζουν τα «τραύματα» αλλά το μεγαλείο των πρωταγωνιστών ηρώων (γενιά, παιδεία, κατορθώματα).
- «μεταφράζετε» το μήνυμα των Ευαγγελίων περί ενός εναλλακτικού Κυρίου και Σωτήρα στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή σήμερα στον μεταμοντέρνο Κόσμο.

Έννοιες Κλειδιά

- **Ευαγγέλιο:** Χαρούμενη είδηση για τη σωτηρία από τον τρόπο του πόνου, των ενοχών και τού θανάτου, μέσω της συσσωμάτωσης με τον Ιησού Χριστό, ο οποίος αυτοπροσφέρεται στην Ευχαριστία αλλά και της Συνάντησης με τον έτερο Άλλο, ο οποίος πλέον δεν λογίζεται ως απειλή («λύκος») αλλά άγγελος. Σχετιζόταν είτε με τα Γενέθλια του πλανητάρχη της Αιώνιας Πόλης («Πόρνης» κατά την Αποκάλυψη τού Ιωάννη) είτε με την απαλλαγή των Ιουδαίων από την αιχμαλωσία των «στρατόπεδων συγκέντρωσης» στη «Βαβέλ».
- **Κανόνας της Καινής Διαθήκης:** Η συλλογή των 27 βιβλίων της Κ.Δ., τα οποία μαρτυρούν με αυθεντικότητα τα ζωοποιά έργα και τα λόγια του Κυρίου Ιησού.
- **Χριστολογική Ερμηνεία:** Η ανάγνωση των Γραφών υπό το πρίσμα του Ερχόμενου Μεσσία, ο οποίος δεν δρα ως «μαρμαρωμένος Βασιλιάς» αλλά ως Πάσχων για όλη την ανθρωπότητα Υιός.
- **Κανονικότητα:** Η διαδικασία καθιέρωσης των ιερών κειμένων ως αυθεντικών, μέσω της εμπειρίας των Κοινοτήτων.
- **Εσχατολογία:** Το θεολογικό μήνυμα για το τέλος (= τελείωση) της ιστορίας και την έλευση του καινού Κόσμου (= τής Βασιλεία του Θεού) στη Γη. Δεν απαντά στον ελληνικό Κόσμο όπου ο Κόσμος ανακυκλώνεται.
- **Ελληνορρωμαϊκός κόσμος:** Ο πολιτιστικός και κοινωνικός χώρος που όντως πρωτοπαγκοσμιοποιημένος, επηρέασε και επηρεάστηκε από τον Χριστιανισμό.

Σχέδιο Μελέτης

Η ενότητα 1 οργανώνεται σε τρεις κύριες θεματικές ενότητες που αντιστοιχούν στα βασικά μέρη του βιβλίου του Σ. Δεσπότη *Ιερά Ευαγγέλια*.

1. Εισαγωγή στα Ευαγγέλια και στην Καινή Διαθήκη

Οδηγός Μελέτης Συνοδευτικού Βιβλίου: α) Σ. Δεσπότης, *Ιερά Ευαγγέλια*: το μήνυμα της Καινής Διαθήκης στον σύγχρονο άνθρωπο, β) Σ. Δεσπότης, *Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στην Αθήνα*, γ) Μ. Παύλου, *Μέγας Βασίλειος και ελληνική παιδεία*

- ο Μελετήστε τις σελίδες 1–45, όπου παρουσιάζονται οι βασικές πληροφορίες για τον όρο «Ευαγγέλιο», τη διαδικασία καταγραφής της προφορικής παράδοσης και την καθιέρωση των ιερών κειμένων.
- ο Δώστε έμφαση στην έννοια του Κανόνα της Καινής Διαθήκης και στις θεολογικές παραδοχές που συγκροτούν το πλαίσιο κανονικότητας.

2. Τα Ευαγγέλια στον Ιουδαϊκό και Ελληνορωμαϊκό Κόσμο

- ο Εστιάστε στις σελίδες 46–91. Αναλύονται οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώθηκε το μήνυμα των Ευαγγελίων.
- ο Διερευνήστε τις σχέσεις και τις αντιπαραθέσεις με τη ρωμαϊκή κοσμοαντίληψη, τη σημασία της προφορικότητας και της δημόσιας ακρόασης, καθώς και την ψυχοκοινωνική δυναμική των πρώτων Χριστιανικών κοινοτήτων.

3. Διαχρονική Αξία των Ευαγγελίων στη Σύγχρονη Κοινωνία

- ο Στις σελίδες 92–100 εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους το μήνυμα των Ευαγγελίων αποκτά νέο νόημα στον σύγχρονο κόσμο.
- ο Εστιάστε στη χριστολογική ανάγνωση των κειμένων, στον διάλογο με το σήμερα και στην προοπτική μιας σταυροαναστάσιμης πολιτισμικής μαρτυρίας.

Στο τέλος κάθε θεματικής υποενότητας, αφιερώστε χρόνο για την εκπόνηση των **Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης** και των **Δραστηριοτήτων** που προτείνονται, καθώς αποτελούν πολύτιμο μέσο εμβάθυνσης και ενεργής πρόσληψης της ύλης.

Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία

Δεσπότη Σ., *Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης. Σπουδή στην Ιωάννεια Γραμματεία*. Αθήνα: Έννοια 2017.

Δεσπότη Σ., *Βίβλος και Παιδαγωγικές Εφαρμογές. Η ιστορική πορεία του Ιησού Χριστού ως μοντέλο ζωής*. Αθήνα: Έννοια 2019.

Δεσπότη Σ., *Βίβλος και Ποιμαντικές Εφαρμογές. Παιδαγωγική Αξιοποίηση βιβλικών Κειμένων*. Επιμορφωτικό πρόγραμμα Ιδρύματος Ποιμαντικής Επιμόρφωσης Ιεράς Αρχιεπισκοπής, Αθήνα:

ΙΕΠ 2022. **ΑΝΟΙΚΤΟ ΒΙΒΛΙΟ** = <https://ipe.gr/elibrary/ekpaideutiko-yliko/ekpaideutiko-yliko-2021-2023/paidagogiki-aksiopoiisi-biblikon-keimenon/> .

Δεσπότη Σ. - Φανάρα Β., *Βιοηθικά ζητήματα υπό το πρίσμα των βιβλικών παραδόσεων της Μεσογείου, Αφηγηματική Βιοηθική*, Αθήνα: Κάλλιπος 2023, **ΑΝΟΙΚΤΟ ΒΙΒΛΙΟ** = <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/10077>.

Καρακόλη Χρ., *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο: Αφηγηματικό και θεολογικό Υπόμνημα*. Αθήνα: Κάλλιπος 2024. **ΑΝΟΙΚΤΟ ΒΙΒΛΙΟ** = <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/14143>.

Gibson S., *Οι τελευταίες Ημέρες του Ιησού με βάση τα αρχαιολογικά Ευρήματα*. (Μτφρ. Σ. Δεσπότη, Ι. Γρηγοράκη), Αθήνα: Ουρανός 2010.

Gibson D. – McKinley M. M., *Ο Κώδικας του Ιησού*. (Μτφρ. Σ. Δεσπότη, Ι. Γρηγοράκη), Αθήνα: Ουρανός 2016.

Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης

A.A. 1.1 Ποια είναι τα βασικά κριτήρια κανονικότητας των Ευαγγελίων;

A.A. 1.2 Περιγράψτε τη διαδικασία καθιέρωσης των Ευαγγελίων στον Κανόνα της Καινής Διαθήκης.

A.A. 1.3 Πώς τα Ευαγγέλια επηρέασαν την πολιτική και κοινωνική ζωή του ελληνορωμαϊκού κόσμου;

A.A. 1.4 Τι διαφοροποιεί τα Κανονικά Ευαγγέλια από τα Απόκρυφα;

A.A. 1.5 Πώς πραγματοποιείται η θεία «μετάληψη» των Γραφών ώστε να βιώσει ο πιστός και η Κοινότητα «σωτηρία» (= ψυχοσωματική Υγεία);

Δραστηριότητες

Δρ. 1.1 Αναλύστε σε κείμενο 200 λέξεων τη σημασία της χριστολογικής ερμηνείας των Ευαγγελίων στην κατανόηση της Καινής Διαθήκης.

Δρ. 1.2 Δημιουργήστε με τη βοήθεια και της τεχνητής νοημοσύνης έναν εννοιολογικό χάρτη που να περιγράφει τα βασικά χαρακτηριστικά των τεσσάρων Ευαγγελίων.

Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης

A.A. 1.1 Τα βασικά κριτήρια περιλαμβάνουν την αποστολικότητα, τη συμφωνία με τον κανόνα της πίστης και την αποδοχή από το εκκλησιαστικό πλήρωμα, το οποίο έχει το χρίσμα – «σπέρμα τού Πατέρα»..

A.A. 1.2 Η καθιέρωση έγινε στα τέλη του 2ου αιώνα, μέσω της πολεμικής κανόνων «αιρετικών» αλλά και της αναγνώρισης των ιερών βιβλίων από τις χριστιανικές κοινότητες. Συνεπώς η Εκκλησία έζησε και χωρίς την Καινή. Δεν ζει όμως χωρίς την Ευχαριστία και την Πρώτη («Παλαιά») Διαθήκη αλλά και με τη Βίβλο τής Φύσης.

A.A. 1.3 Τα Ευαγγέλια επηρέασαν την ηθική και κοινωνική δομή, προβάλλοντας μέσω των Κοινοτήτων των Χριστιανών (οι οποίοι συγκροτούσαν εναλλακτικές Κοινότητες με «αντεστραμμένη Πυραμίδα» και εξισωτική αμοιβαιότητα) αξίες όπως η ισότητα - κοινοκτημοσύνη, η θυσιαστική αγάπη και η ειρήνη - σαλόμ, ενώ αμφισβήτησαν τη λατρεία τού Πλανητάρχη ως Κυρίου και Σωτήρα του Κόσμου.

A.A. 1.4 Τα Κανονικά Ευαγγέλια διακρίνονται από τα Απόκρυφα λόγω της αποστολικότητας, της αποδοχής από την Εκκλησία και της θεολογικής τους ενότητας. Οι χαρακτήρες στα κανονικά Ευαγγέλια δεν παρουσιάζονται μόνον με τις αρετές αλλά και με τα τραύματα και τις πτώσεις τους, που συνοδεύονται όμως τα «θαύματα» τής ανάστασης.

A.A. 1.5 Τα Ευαγγέλια απαιτούν ενεργή ακρόαση, εμπειρία τής λατρείας (η οποία είναι αναβίωση και επικαιροποίηση των βασικών συγκλονιστικών γεγονότων τής θείας Οικονομίας = Έξοδος από τα «είδωλα» τής πατρικής Εστίας, Τελευταίο (= Μυστικό;) Δείπνο και συμμετοχή στο πάθος υπέρ της Ζωής ολάκερου του Κόσμου, Ανάσταση). «Γνώσεσθε την αλήθεια (ελάτε σε συνουσία με τον Χριστό) και η Αλήθεια θα σας ελευθερώσει» (από τον τρόπο των ενοχών, του πόνου και του θανάτου) (Ιωάννης 8, 32).

Απαντήσεις Δραστηριοτήτων

Δρ. 1.1 Η χριστολογική ερμηνεία επιτρέπει την κατανόηση των Γραφών ως αποκαλυπτική μαρτυρία του Χριστού – του Λόγου, συνδέοντας την Παλαιά και Καινή Διαθήκη.

Δρ. 1.2 Ο εννοιολογικός χάρτης μπορεί να περιλαμβάνει θέματα όπως: συγγραφείς, θεολογικές προσεγγίσεις, πηγές, δομή και κεντρικά μηνύματα.

Συνοπτική Σύγκριση:

Ιδιότητα Ευαγγελιστής ακολουθήσει Ιησού		πριν τον	Σύνδεση τον Ιησού	με Σκοπός/Εμφαση Ευαγγέλιο	στο Κοινό
Ματθαίος	Τελώνης		Απόστολος	Ο Ιησούς ως νέος Δαβίδ, Μωυσής και ο πραγματικός Υιός του Ρωμαίοι Αβραάμ και Γιαχβέ – Εμμανουήλ	
Μάρκος	Συνεργάτης Πέτρου « Κολοβοδάκτυλος»		Μαθητής Πέτρου	Εξορκισμούς και Δυνάμεις (Μεσσιανικό Μυστικό) – ανθρώπινα χαρακτηριστικά Ι.Χριστού	Ρωμαίοι/Εθνικοί
Λουκάς	Ιατρός, ιστορικός		Συνεργάτης Παύλου	Η συμπόνια του Ιησού,	Εθνικοί
Ιωάννης	Αλιέας Απόστολος		Αγαπημένος μαθητής	Θεότητα πνευματικότητα	και Όλοι

Η κατανόηση των διαφορών και των κοινών σημείων των Ευαγγελίων βοηθά να αντιληφθούμε πώς η χριστιανική παράδοση προσάρμοσε το μήνυμα του Ιησού για διαφορετικές κοινότητες και ανάγκες. Βεβαίως! Οι παραλήπτες των τεσσάρων Ευαγγελίων διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση του περιεχομένου, της έμφασης και της δομής κάθε κειμένου. Κάθε Ευαγγελιστής είχε διαφορετική πρόθεση, προσαρμόζοντας το μήνυμα του Χριστού στο κοινό που ήθελε να προσεγγίσει.

Ενότητα 2: Ο «Άγγελος των Εθνών» Παύλος και οι Επιστολές του ως μέσα (επι+)Κοινωνίας

Σκοπός

Η ενότητα αυτή στοχεύει:

- Να εστιάσει στην πολυδιάστατη προσωπικότητα του Αποστόλου – «Αγγέλου» των Εθνών (ως αποκαλυπτικού, ησυχαστή, θεολόγου, οργανωτή - οικονόμου), όπως και στις πολλαπλές «μεταστροφές» που βίωσε.
- Να αναδείξει την πολιτική, πολιτισμική, κοινωνική και βεβαίως θεολογική, σημασία των Επιστολών του Παύλου ως «αποσπασμάτων» ενός συνεχούς διαλόγου του με τις προκλήσεις και τις ανάγκες Κοινοτήτων, που βιώνουν εντός άστεων το «ήδη» και ταυτόχρονα το «όχι ακόμη», όπως και τη διαλεκτική Οριστικής και Προστακτικής .
- Να αναλύσει το περιεχόμενο και την επίδραση του «στιγματισμένου» Προσώπου και των Επιστολών του στη ζωή της πρώτης Εκκλησίας και στη σύγχρονη εποχή, όταν ο Χριστιανισμός επανέρχεται σε συνθήκες που ίσχυαν κατά τη γέννησή του.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Με την ολοκλήρωση της μελέτης της ενότητας, θα είστε σε θέση να:

- αναγνωρίζετε τη συμβολή του Αποστόλου Παύλου στον σύγχρονο ευρωπαϊκό Πολιτισμό.
- εξηγείτε τις κεντρικές διδασκαλίες των Επιστολών του, όπου το βασικό ζητούμενο δεν είναι «τι» αλλά το «πώς» της σκέψης και της εμπειρίας.
- περιγράφετε την διάδραση των Επιστολών με τα ζωτικά ερωτήματα των μελών των Εκκλησιών των πόλεων της Μεσογείου και την επιρροή που συνεχίζουν στη σύγχρονη πολιτική σκέψη και την αγωνία αναφορικά με την ψυχοσωματική Υγεία (= σωτηρία), που συναρτάται με την ανακάλυψη του έσχάτου Νοήματος που μας «φωτίζει» τη Ζωή.

Έννοιες Κλειδιά

- **Παύλος (Π.):** Ο Απόστολος των Εθνών, κεντρική μορφή στη διάδοση του Χριστιανισμού στη Δύση.
- **Επιστολές:** 14 κείμενα της Κ.Δ. που αποδίδονται στον Παύλο και καταγράφηκαν από «γραμματείς».
- **Δικαιοσύνη δια Πίστεως:** Κεντρική θεολογική αρχή του Παύλου.
- **Εκκλησία:** Η κοινότητα των πιστών ως Σώμα Χριστού με δομή «αντεστραμμένης πυραμίδας και εξισωτικής αμοιβαιότητας» όλων των μελών της (σκλάβων κι ελεύθερων, «βαρβάρων» κι Ελλήνων) σε ένα πρωτοπαγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, όπου ανθούν τα «κολλέγια», ο στωικισμός η λατρεία του Πλανητάρχη και η «αρένα».
- **Διακονία:** Ο εναλλακτικός τρόπος Ηγεσίας, με τον οποίο ο Παύλος υπηρέτησε ως Οικονόμος (= μάνατζερ) τις κοινότητες μιμούμενος τον πάσχοντα Υιό - Εσταυρωμένο.
- **Οικουμενικότητα:** Η προοπτική του Παύλου για τη «σωτηρία» όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως φύλου, φυλής ή κοινωνικής τάξεως στο πλαίσιο μια Κοινότητας, η οποία έχει την αυτοσυνειδησία ότι είναι «Εκκλησία» και «Σώμα Χριστού».

Σχέδιο Μελέτης

Η μελέτη της Ενότητας 2 δομείται σε τέσσερα βασικά μέρη, τα οποία καλύπτουν τη βιογραφία του Παύλου, το αποστολικό του έργο, τη θεολογική ερμηνεία των επιστολών του και τη λειτουργία τους στην πρώτη Εκκλησία αλλά και στη σύγχρονη εποχή.

1. Η Ζωή και το Αποστολικό Έργο του Παύλου

- ο Μελετήστε τις σελίδες 255–266, όπου παρουσιάζεται η προσωπικότητα και η πορεία του Παύλου.
- ο Εστιάστε στις μεταστροφές που υπέστη, στην πνευματική του αναζήτηση και στο πώς η εμπειρία του Χριστού διαμόρφωσε το έργο του.
- ο Δώστε προσοχή στα στοιχεία της ιστορικής και κοινωνικής του ένταξης.

2. Η Επιστολή ως Μέσο Διαλόγου και Επικοινωνίας

- ο Στις σελίδες 266–279 αναλύεται η σημασία της επιστολής ως μέσου (επι)κοινωνίας με τις χριστιανικές κοινότητες των πόλεων.

- ο Διερευνήστε τη μορφή, το ύφος και τη θεολογική λειτουργία των επιστολών καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνονται οι υπαρξιακές και κοινωνικές αγωνίες των παραληπτών.

3. Οι Επιστολές και η Οικοδομή της Εκκλησίας

- ο Μελετήστε τις σελίδες 280–301 και εν συνεχεία τις σελίδες 348–385.
- ο Εστιάστε στη λειτουργία των επιστολών στην οικοδόμηση κοινοτήτων, στην πνευματική συνοχή και στη διαμόρφωση θεολογικής ταυτότητας.
- ο Αναλύστε τα στοιχεία εναλλακτικής ηγεσίας και διακονίας που προβάλλει ο Παύλος, καθώς και την εκκλησιολογία που προτείνει.

4. Ερμηνευτική και Θεολογική Ανάλυση

- ο Εστιάστε στις πρακτικές εφαρμογές μελέτης παύλειων κειμένων που προτείνονται στο τελευταίο μέρος.
- ο Αναλογιστείτε τη διαχρονική επίδραση των επιστολών στην πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική σκέψη.

Αφού ολοκληρώσετε τη μελέτη των επιμέρους θεματικών ενοτήτων, προχωρήστε στην υλοποίηση των **Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης** και των **Δραστηριοτήτων**, οι οποίες είναι σχεδιασμένες ώστε να ενεργοποιούν τη θεολογική σκέψη και να ενθαρρύνουν τη σύνδεση του λόγου του Παύλου με τη σύγχρονη πραγματικότητα.

Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία

Δεσπότης Σ. *Σπουδή στην Παύλεια Θεολογία*. Αθήνα: Έννοια 2017.

Δεσπότης Σ. *Ποιμαντικές Επιστολές – Α' προς Τιμόθεον*, Αθήνα: Έννοια 2018..

Κονταλή Α., Δεσπότης Σ. Ο Απόστολος Παύλος: 1950 χρόνια από το μαρτύριό του. Athens: Department of Social Theology and the Study of Religions 2017. (ΑΝΟΙΚΤΟ στο: <https://www.soctheol.uoa.gr/el/eventgate/openaccess/>).

Κεφαλέα Κ. . – (Δεσπότης Σ. επιμ.), *Συζητώντας με τον Απόστολο των Εθνών Παύλο και τον René Girard*. Athens: Department of Social Theology and the Study of Religions 2019. (ΑΝΟΙΚΤΟ στο: <https://www.soctheol.uoa.gr/el/eventgate/openaccess/>).

Wright, N.T., *Απόστολος Παύλος: Η Ζωή και το Έργο*. Μτφρ Σ. Δεσπότη σε συνεργασία με Ι. Γρηγοράκη. Αθήνα: Ουρανός 2019.

Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης

- A.A. 2.1** Ποιοι είναι οι βασικοί θεολογικοί άξονες που διέπουν τις Επιστολές του Παύλου;
- A.A. 2.2** Πώς ο Παύλος προσάρμοσε το μήνυμά του στις πολιτισμικές συνθήκες της εποχής του;
- A.A. 2.3** Περιγράψτε τη σημασία της Επιστολής προς Κορινθίους στη θεολογία του Παύλου.
- A.A. 2.4** Αναφέρετε δύο παραδείγματα κοινωνικών θεμάτων που πραγματεύεται ο Παύλος στις Επιστολές του.
- A.A. 2.5** Ποιος είναι ο ρόλος του Αγίου Πνεύματος στις Επιστολές του Παύλου;

Δραστηριότητες

- Δρ. 2.1** Γράψτε ένα κείμενο 300 λέξεων για τη σχέση του Παύλου με τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες.
- Δρ. 2.2** Δημιουργήστε με τη βοήθεια και τής τεχνητής νοημοσύνης ένα διάγραμμα που να παρουσιάζει τις βασικές θεολογικές ιδέες των παύλειων Επιστολών Προς Θεσσαλονικείς και Προς Φιλιππησίους. Πρόκειται για επιστολές που δεν μνημονεύεται η Παλαιά Διαθήκη.
- Δρ. 2.3** Αναλύστε τη σχέση του Παύλου με τους Εθνικούς σε μια έκταση 300 λέξεων.
- Δρ. 2.4** Συγκρίνετε την Επιστολή προς Ρωμαίους με την Α' Επιστολή προς Κορινθίους ως προς τη θεματολογία τους.

Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης

- A.A. 2.1** Οι βασικοί θεολογικοί άξονες περιλαμβάνουν την εμπειρία του Δώρου (της Χάριτος) και της Υιοθεσίας, τη δικαιοσύνη (= δικαίωση) δια πίστεως, τη λύτρωση μέσω του Σώματος του Χριστού και την σταυροαναστάσιμη ζωή εν Πνεύματι.

A.A. 2.2 Ο Παύλος χρησιμοποίησε την ελληνορρωμαϊκή ρητορική, προσαρμόζοντας το μήνυμά του σε διαφορετικές κοινότητες.

A.A. 2.3 Η Επιστολή προς Κορινθίους είναι θεμελιώδης για την κατανόηση της τοποθέτησης του Παύλου απέναντι στα δύο νεύρα τής ανθρωπίνης (συν)ύπαρξης (= την τροφή και τη σεξουαλικότητα) αλλά και απέναντι στην προσωπολατρία, την αλλαζονία ένεκα της σοφίας ή της κατοχής γλωσσών.

A.A. 2.4 Θέματα όπως η θέση της γυναίκας (Γαλ. 3, 28) και οι κοινωνικές ανισότητες (Α΄ Κορ. 11, 17-34), οι συνέπειες της πίστης στον εξευτελιστικό και επώδυνο Σταυρό και την (σωματική) Ανάσταση αποτελούν «παραδείγματα» που πραγματεύεται ο Παύλος.

A.A. 2.5 Το Άγιο Πνεύμα ενδυναμώνει, οδηγεί και αποτελεί τη σφραγίδα της σωτηρίας για τους πιστούς (Ρωμ. 8:9-16).

Απαντήσεις Δραστηριοτήτων

Δρ. 2.1 Ο Παύλος διατήρησε στενές σχέσεις με τις κοινότητες μέσω των επιστολών, αναπτύσσοντας σχέσεις αγάπης, διδαχής και παραίνεσης.

Δρ. 2.2 Το διάγραμμα μπορεί να περιλαμβάνει θέματα όπως η κένωση του Θεού, η παρουσία του Κυρίου Ιησού, η πίστη, η χαρά και η φιλαδελφία και η ενότητα.

Δρ. 2.3 Ο Παύλος ανέπτυξε σχέσεις εμπιστοσύνης με τους Εθνικούς, τονίζοντας ότι δεν απαιτείται η τήρηση του Μωσαϊκού Νόμου για τη σωτηρία.

Δρ. 2.4 Η Επιστολή προς Ρωμαίους εστιάζει στη σωτηριολογία και στη θεία χάρη, ενώ η Α΄ προς Κορινθίους ασχολείται με τα προβλήματα της κοινότητας που αφορούν στη σεξουαλικότητα, την τροφή αλλά και την αλλαζονία κάποιων «ισχυρών».

Ενότητα 3: Η Επίσκεψη του Παύλου στην Αθήνα και η Ομιλία του στον Άρειο Πάγο

Σκοπός

Η ενότητα αυτή στοχεύει:

- Να εξετάσει τη συνάντηση του Παύλου με την αθηναϊκή φιλοσοφική και θρησκευτική παράδοση.
- Να αναδείξει το θεολογικό μήνυμα της ομιλίας στον Άρειο Πάγο.
- Να αποτυπώσει τη διαχρονική αξία της συνάντησης αυτής για τον διάλογο Χριστιανισμού και πολιτισμών.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Με την ολοκλήρωση της μελέτης της ενότητας, θα είστε σε θέση να:

- αναλύετε τη ρητορική του Παύλου κατά την ομιλία στον Άρειο Πάγο.
- περιγράφετε τον πολιτισμικό και θρησκευτικό διάλογο του Παύλου στην Αθήνα.
- εξηγείτε τη σημασία του μηνύματος της ομιλίας στη σύγχρονη εποχή.

Έννοιες Κλειδιά

- **Άρειος Πάγος:** Ο λόφος στην Αθήνα που συνδέεται με τη γνωστή ομιλία του Παύλου.
- **Άγνωστος Θεός:** Έννοια που χρησιμοποίησε ο Παύλος για να εισαγάγει τον Χριστό στους Αθηναίους.
- **Θεολογικός Διάλογος:** Η προσέγγιση του Παύλου στον διάλογο μεταξύ θρησκειών και φιλοσοφιών.
- **Φιλοσοφικός Διάλογος:** Η χρήση επιχειρημάτων και συμβόλων από την ελληνική φιλοσοφία.
- **Προνοητικότητα του Θεού:** Η έννοια της θείας Οικονομίας στον κόσμο.

Σχέδιο Μελέτης

Η μελέτη αυτής της ενότητας οργανώνεται σε τρία βασικά θεματικά πεδία, με στόχο την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο Παύλος προσεγγίζει τον ελληνικό φιλοσοφικό και θρησκευτικό λόγο και του τρόπου που η συνάντηση αυτή αναδεικνύει τις προοπτικές θεολογικού διαλόγου και πολιτισμικής διαμεσολάβησης.

1. Η Άφιξη του Παύλου στην Αθήνα και η Πολιτισμική Πρόκληση

- Ξεκινήστε από τις σελίδες 252–318, όπου περιγράφονται το ιστορικό πλαίσιο της άφιξης του Παύλου στην πόλη και η πρώτη επαφή του με τους Αθηναίους φιλοσόφους.
- Εστιάστε στην πολιτισμική πολυφωνία της Αθήνας του 1ου αιώνα και στον τρόπο με τον οποίο ο Παύλος τοποθετείται μέσα σε αυτήν.
- Παρατηρήστε τον τρόπο που διαβάζει τα θρησκευτικά σύμβολα των Αθηναίων και επιλέγει ως σημείο εκκίνησης τον «Άγνωστο Θεό».

2. Η Ομιλία στον Άρειο Πάγο – Θεολογική και Ρητορική Ανάλυση

- Μελετήστε σε βάθος τις σελίδες 319–502, όπου παρουσιάζεται η ίδια η ομιλία.
- Δώστε προσοχή στη ρητορική στρατηγική του Παύλου: πώς συνδέει στοιχεία από την ελληνική φιλοσοφία με τη χριστιανική θεολογία.
- Εξετάστε το θεολογικό περιεχόμενο της ομιλίας: τη θεολογία της δημιουργίας, την έννοια του ενός Θεού, την αναφορά στην ανάσταση και στην κρίση.

3. Ο Διάλογος Χριστιανισμού και Πολιτισμών – Επίκαιρες Εφαρμογές

- Στις σελίδες 503–526 αναδεικνύεται η διαχρονική σημασία της συνάντησης αυτής για τον σύγχρονο θεολογικό και διαπολιτισμικό διάλογο.
- Στοχαστείτε πάνω στη σημερινή σημασία της «ομιλίας στον Άρειο Πάγο» ως πρότυπο επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών θρησκευτικών και φιλοσοφικών λόγων.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη των τριών θεματικών πεδίων, προχωρήστε στις **Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης** και τις **Δραστηριότητες**, ώστε να συνθέσετε τα ιστορικά, ρητορικά και θεολογικά δεδομένα και να τα συνδέσετε με τη σύγχρονη κοινωνική και θρησκευτική πραγματικότητα.

Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία

Δεσπότη, Σ., Αναψηλαφώντας τις Ταυτότητες των Χριστιανών της Μεσογείου τον 1ο και 2ο αι. μ.Χ. Η Πολυφωνία του Αρχέγονου Χριστιανισμού. Ανοικτά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα, ΚΑΛΛΙΠΟΣ, 2022. ΑΝΟΙΚΤΟ ΒΙΒΛΙΟ στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/8582>

Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης

A.A. 3.1 Ποιοι ήταν οι κύριοι ακροατές του Παύλου στην Αθήνα και ποιες οι αντιδράσεις τους;

A.A. 3.2 Αναλύστε το μήνυμα του Παύλου για τον "Άγνωστο Θεό" και τη σχέση του με τη χριστιανική θεολογία.

A.A. 3.3 Πώς χρησιμοποίησε ο Παύλος την ελληνική φιλοσοφία για να επικοινωνήσει το μήνυμά του;

A.A. 3.4 Ποια είναι τα θεολογικά στοιχεία που ο Παύλος ανέδειξε στον Άρειο Πάγο;

A.A. 3.5 Πώς η ομιλία του Παύλου ενσωμάτωσε στοιχεία ελληνικής φιλοσοφίας;

A.A. 3.6 Ποια ήταν η απήχηση της ομιλίας στους ακροατές του;

Δραστηριότητες

Δρ. 3.1 Συντάξτε ένα κείμενο 200 λέξεων που να περιγράφει τη συνάντηση του Παύλου με τον ελληνικό πολιτισμό.

Δρ. 3.2 Δημιουργήστε με την βοήθεια της τεχνητής νοημοσύνης έναν πίνακα που να συγκρίνει την ομιλία του Παύλου με τις φιλοσοφικές – «θεραπευτικές» αντιλήψεις των Στωικών και των Επικουρείων.

Δρ. 3.3 Συντάξτε μια σύγχρονη θεολογική ανάλυση της έννοιας του "Άγνωστου Θεού" σε 250 λέξεις.

Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης

A.A. 3.1 Οι κύριοι ακροατές του Παύλου ήταν οι Στωικοί και οι Επικούρειοι φιλόσοφοι, με αντιδράσεις που κυμάνθηκαν από περιέργεια έως χλευασμό.

A.A. 3.2 Ο "Άγνωστος Θεός" παρουσιάστηκε από τον Παύλο ως ο ένας αληθινός Θεός, δημιουργός και σωτήρας, προσφέροντας θεολογική γέφυρα στους Έλληνες ακροατές.

A.A. 3.3 Ο Παύλος χρησιμοποίησε αναφορές Ελλήνων Ποιητών (κι όχι βιβλικά χωρία), όπως η φράση "εν αυτώ ζώμεν και κινούμεθα και εσμέν" (Πράξεις 17:28), για να επικοινωνήσει με τους Έλληνες.

A.A. 3.4 Τα θεολογικά στοιχεία περιλαμβάνουν τη δημιουργία του κόσμου από έναν Θεό, την αναγνώριση της ανθρώπινης εξάρτησης από τον Θεό - Πρωτοπατέρα και την ανάσταση του «ανδρός» Υιού.

A.A. 3.5 Ο Παύλος χρησιμοποίησε στοιχεία κατεξοχήν από τη Στωική φιλοσοφία για να συνδέσει το μήνυμά του με τις αντιλήψεις και τις ανάγκες των ακροατών του.

A.A. 3.6 Η ομιλία προκάλεσε ανάμεικτες αντιδράσεις, μερικοί χλεύασαν, άλλοι «παρέπεμψαν στις καλένδες» το Κήρυγμα περί Κρίσεως και μερικοί πίστεψαν, όπως ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης και η Δάμαρις.

Απαντήσεις Δραστηριοτήτων

Δρ. 3.1 Ο Παύλος προσέγγισε τον ελληνικό πολιτισμό με σεβασμό και εφευρετικότητα, συνδέοντας τη χριστιανική θεολογία με τα ενδιαφέροντα των ακροατών του.

Δρ. 3.2 Ο πίνακας μπορεί να συγκρίνει βασικές ιδέες, όπως η θεολογία του δημιουργού (Παύλος) με την έννοια της τύχης (Επικούρειοι) και του λογικού κόσμου (Στωικοί).

Στωικοί (τρεις φάσεις «Στοάς»)	Επικούρειοι (όχι Συγγράμματα, «ποικιλία»)	«Οι της Οδού» / «Χριστιανισμός» - «Εκκλησία» (Κοινότητα)
Στοά Ποικίλη (πολύβουη Αγορά)	Κοινότητα σε Κήπο (+ Μεσόγειος, εξ αποστάσεως)	Οίκος

Θεραπευτήριο (Σχολή Επίκτητου) Όχι «απαθείς» (< Διωγμός) Πρβλ. Ζήνων, Δ' Μακκαβαίων	Εκπαίδευση μέσω επιστολών): Χρήση Διαλόγου (μετά παρρησίας), κοινοκτημοσύνης (όχι χρημάτων) και ευχαριστίας Όχι «αντίθεοι» (πρβλ. ενάργεια) ούτε «ηδονιστές» (αρχικά)	Σύναξη «Κυριακό Δείπνο» (= Ευχαριστία) Λειτουργία πριν + μετά τη Λειτουργία
Κατά φύσιν / κατά λόγον ΖΗΝ	Κατά αίσθησιν ΖΗΝ	Θεός Αββά (όχι Υπερνακισσιστής) Εν Χριστώ ΖΗΝ Θεολογία του Δώρου (άνευ Αντίδωρου) + «Υιοθεσία»
Ευδαιμονία (όχι Happiness) – Χαρά	Ευδαιμονία – Ηδονή καταστηματική	Βασιλεία του Θεού + «αιώνια Ζωή» (Ιωάννης)
Εικόνα (α) του Άρματος, (β) της Σπηλιάς (του Υπογείου), (γ) της Κλίμακας (5 βαθμίδες)		«Ευαγγέλιο» Ι. Χριστού
(α) Διάκριση των Εφ' ημίν και ουκ εφ Ημίν	Επιθυμίες φυσικές + αναγκαίες	«Μίμηση» Εσταυρωμένου (και Αναστάντος)

Εαυτός = Επίσκοπος των Κρίσεων (Σκέψη περί του «Ναι ή όχι») Απαλλαγή από τη συνήθεια παρελθόντος		
Αρετές = Φρόνηση, Εγκράτεια,	Αρετές = Φρόνηση, ...	Καρποί του Πνεύματος =
	Τετραφάρμακον: όχι Φόβος Θεών, θανάτου, του μέλλοντος...)	Μετάληψη

Δρ. 3.3 Ο "Άγνωστος Θεός" μπορεί να θεωρηθεί ως σύμβολο της διαρκούς αναζήτησης του ανθρώπου για τη θεία αλήθεια, κάτι που εξακολουθεί να είναι επίκαιρο στη θεολογία και στον διάλογο με την επιστήμη. Μπορεί να είναι ένα στοιχείο μιας διαφήμισης ή ένας στίχος της ποπ μουσικής, που εκφράζει τη δίψα του ανθρώπου για την «αιώνια αγάπη» και ομορφιά ή για αληθινή (επι)κοινωνία.

Ενότητα 4: Μέγας Βασίλειος και Ελληνική Παιδεία

Σκοπός

Η ενότητα αυτή στοχεύει:

- Να εξετάσει τη σύνθετη και ποικίλη στάση των Χριστιανών έναντι της ελληνικής παιδείας όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από το έργο των Απολογητών του 2^{ου}-3^{ου} αι., του Κλήμεντος Αλεξανδρέως, του Ωριγένη και πρωτίτως του Μ. Βασιλείου στον Λόγο του *Πρός τούς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων*
- Να διερευνήσει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι Χριστιανοί επιχείρησαν να συμφιλιώσουν τον ελληνισμό με τον χριστιανισμό (θεολογία του σπερματικού λόγου, θεωρία της εξάρτησης, η ελληνική παιδεία ως προπαιδεία)
- Να εξετάσει την τεράστια επίδραση του Αττικισμού και της Δεύτερης Σοφιστικής στη χριστιανική γραμματεία, μέσω του παραδείγματος του Λόγου του Μ. Βασιλείου *Πρός τούς νέους*
- Να υπογραμμίσει τη συμβολή του Μ. Βασιλείου και των Πατέρων γενικότερα στην προώθηση τόσο της κλασικής παιδείας από τους Ουμανιστές όσο και της αντίληψης ότι η μελέτη της αρχαιότητας μπορεί να συνδυαστεί αρμονικά με τη χριστιανική πίστη.

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Με την ολοκλήρωση της μελέτης της ενότητας, θα είστε σε θέση να:

- περιγράφετε και να συζητάτε τη διαφορετική στάση (εχθρική, μετριοπαθή, διαλλακτική) που υιοθέτησαν κατά τους πρώτους τέσσερις χριστιανικούς αιώνες οι Χριστιανοί έναντι της ελληνικής παιδείας και φιλοσοφικής σκέψης.
- απαριθμείτε και να επεξηγείτε τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι Χριστιανοί επιχείρησαν να συμφιλιώσουν τον χριστιανισμό με τον ελληνισμό (θεωρία σπερματικού λόγου, θεωρία εξάρτησης, ελληνική παιδεία ως προπαιδεία, αλληγορική μέθοδος)

- αντιλαμβάνεστε, να εμβαθύνετε και να αξιολογείτε τη συνθετότητα του ζητήματος της σχέσης Ελληνισμού και Χριστιανισμού και στις εντάσεις που απέρρεαν από αυτό εντός της χριστιανικής κοινότητας.
- αντιλαμβάνεστε τη μεγάλη επίδραση που άσκησε στους Πατέρες το Κίνημα του Αττικισμού και η Δεύτερη Σοφιστική, παρά την αρνητική στάση έναντι της ρητορικής που οι ίδιοι εκφράζουν ευθέως στα έργα τους.
- αντιλαμβάνονται τη συμβολή των Πατέρων στη διαμόρφωση του ουμανιστικού ιδεώδους και στον εναγκαλισμό της κλασικής παιδείας ως μέσου πνευματικής και ηθικής βελτίωσης.

Έννοιες Κλειδιά

- **Θεολογία του σπερματικού Λόγου:** η θεολογία που εισάγει ο φιλόσοφος και μάρτυς Ιουστίνος, προφανώς επηρεασμένος από τη στωική φιλοσοφία και δη τον «Λόγο» των Στωικών.
- **Θεωρία της εξάρτησης:** θεωρία που απαντά σε αρκετά χριστιανικά συγγράμματα των πρώτων χριστιανικών αιώνων, σύμφωνα με την οποία η ελληνική φιλοσοφική σκέψη ερείδεται στην Ιουδαϊκή σοφία και παράδοση. Η θεωρία αυτή ανάγει τις απαρχές της στην Ιουδαϊκή απολογητική της Ελληνιστικής Περιόδου.
- **Η ελληνική παιδεία ως προπαρασκευή:** η διαλλακτική θέση που υιοθετούν αρκετοί χριστιανοί (π.χ. Κλήμης Αλεξανδρέως, Ωριγένης) έναντι της ελληνικής σκέψης, και η οποία πρεσβεύει ότι η ελληνική παιδεία δύναται να επιτελεί προπαρασκευαστικό ρόλο και είναι αναγκαία για τη βαθύτερη κατανόηση των χριστιανικών δογμάτων.
- **Πρότυπο του αγράμματος ασκητή:** Το πρότυπο που αντιπαραβάλλει στην ελληνική παιδεία τη βαθιά πίστη ως το μόνο απαραίτητο εφόδιο για τους Χριστιανούς
- **Πρότυπο της ακραιφνούς χριστιανικής παιδείας:** Το πρότυπο που αντιπαραβάλλει στην ελληνική παιδεία την καθαρή χριστιανική παιδεία, η οποία ερείδεται αποκλειστικά και μόνον στη μελέτη των Γραφών.
- **Κίνημα του Αττικισμού:** Γλωσσικό Κίνημα που τοποθετείται τον 1^ο π.Χ. και συνεχίζεται και στο Βυζάντιο. Το εν λόγω Κίνημα πρέσβευε την περιθωριοποίηση της Ελληνιστικής Κοινής και την επιστροφή στα γλωσσικά πρότυπα του 5^{ου}-4^{ου} αι. π.Χ.

- **Δεύτερη Σοφιστική:** Πολιτιστικό και λογοτεχνικό κίνημα που τοποθετείται τον 1^ο μ.Χ. και κορυφώνεται κατά τον 2^ο και 4^ο αιώνα. Πέρα από το ζήτημα της «ελληνικότητας» η Δεύτερη Σοφιστική φέρνει δυναμικά στο προσκήνιο τη ρητορική τέχνη.
- **Ιουλιάνειο εκπαιδευτικό διάταγμα:** Το διάταγμα που εξέδωσε ο Αυτοκράτορας Ιουλιανός το 362 με στόχο να ασκήσει έλεγχο στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των διδασκάλων της αυτοκρατορίας. Το διάταγμα ήγειρε μεγάλες αντιδράσεις και επέφερε αναστάτωση στους κόλπους της χριστιανικής κοινότητας.
- **Leonardo Bruni:** Σημαντικός Ουμανιστής, που μετέφρασε το έργο του Μ. Βασιλείου *Πρός τούς Νέους* στα Λατινικά, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης των θέσεων των Ουμανιστών για την κλασική παιδεία έναντι της αρνητικής στάσης της Καθολικής Εκκλησίας.

Σχέδιο Μελέτης

Η μελέτη της Ενότητας 4 επικεντρώνεται στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της ελληνικής φιλοσοφίας και της χριστιανικής θεολογίας, με επίκεντρο το έργο του Μεγάλου Βασιλείου. Η ενότητα αναπτύσσεται σε τέσσερις θεματικούς άξονες που βοηθούν τον φοιτητή να κατανοήσει τη διαχρονική αξία του έργου Προς τούς νέους και τις πολλαπλές θεολογικές, φιλολογικές και παιδαγωγικές του προεκτάσεις.

1. Οι Πηγές και η Συνομιλία με την Ελληνική Γραμματεία

- ο Μελετήστε τις σελίδες 1–30 του συνοδευτικού βιβλίου, εστιάζοντας στη στάση του Μεγάλου Βασιλείου απέναντι στην ελληνική παιδεία.
- ο Κατανοήστε τους λόγους για τους οποίους ο Βασίλειος προτείνει στους νέους να μελετούν την ελληνική φιλοσοφία ως προπαιδεία στην κατανόηση των ιερών Γραφών.

2. Το Παιδαγωγικό Όραμα του Μ. Βασιλείου

- ο Εστιάστε στις σελίδες 31–68, όπου αναλύεται η προτροπή προς την κριτική και επιλεκτική χρήση των ελληνικών κειμένων, όπως γίνεται με τις μέλισσες που συλλέγουν νέκταρ.
- ο Διερευνήστε τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική φιλοσοφία αντιμετωπίζεται όχι ως απειλή αλλά ως πνευματικό εργαλείο προς τον σκοπό της αρετής.

3. Θεολογία, Αττικισμός και Δεύτερη Σοφιστική

- ο Στις σελίδες 69–100 εντοπίζονται τα ρητορικά, αισθητικά και θεολογικά στοιχεία του κειμένου, που συνδέονται με την παράδοση της Δεύτερης Σοφιστικής και τον Αττικισμό.
- ο Εξετάστε τον τρόπο που η κλασική ρητορική ενσωματώνεται στη χριστιανική σκέψη και η θεολογία συνδιαλέγεται με το πολιτισμικό παρελθόν.

4. Σύγχρονες Αναγνώσεις και Αντιπαραβολές

- ο Ολοκληρώστε τη μελέτη με τις σελίδες 101–123, όπου προσφέρονται ερμηνευτικές προσεγγίσεις και συγκρίσεις με άλλους Πατέρες ή σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες.
- ο Στοχαστείτε πάνω στη σημασία του Βασιλείου για τη νεωτερική σχέση παιδείας και πίστης, καθώς και για τη δυνατότητα συμφιλίωσης πολιτισμικών παραδόσεων.

Αφού μελετήσετε τις επιμέρους ενότητες, προχωρήστε με τις **Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης** και τις **Δραστηριότητες**. Ενθαρρύνετε να συνδέσετε τη σκέψη του Μ. Βασιλείου με τις προσωπικές σας εμπειρίες μάθησης, αλλά και με το ευρύτερο ερώτημα: Ποια θέση μπορεί να έχει η αρχαία παιδεία στο πλαίσιο της σύγχρονης χριστιανικής θεολογίας;

Επιπρόσθετη Βιβλιογραφία

Hamilton, T. B. (2023), *Οι πρώιμοι Χριστιανοί Απολογητές και η Ελληνική Φιλοσοφία: Ειρηναίος, Τερτυλλιανός, Κλήμης Αλεξανδρεύς*, Μτφρ. Α. Ν. Μαργέτη και Χ. Μαγουλάς, Αθήνα.

Γιαγκάζογλου, Σ. (1999), «Πλάτων ή Μωυσής; Ή Θεωρία της Λογοκλοπής», *Σύναξη* 69: 42–48.

Καραμανώλης, Γ. (2017), *Η Φιλοσοφία του Πρώιμου Χριστιανισμού*, Αθήνα.

Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης

A.A. 4.1 Να αντιστοιχίσετε τους όρους της πρώτης στήλης με τους όρους της δεύτερης.

Φιλόσοφος και μάρτυρας Ιουστίνος	1. Πρότυπο της ακραιφνούς χριστιανικής παιδείας
Γρηγόριος Νύσσης «Βίος Οσίας Μακρίνης»	2. Προσπάθεια μετάφρασης της Βίβλου σε αρχαιοελληνικά μέτρα και γλώσσα
Μ. Αθανάσιος «Βίος Αγίου Αντωνίου»	3. Εκπαιδευτικό διάταγμα
Απολλινάριοι (πατέρας και υιός)	4. Ουμανισμός
Αυτοκράτορας Ιουλιανός	5. Λόγος <i>Πρός τούς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων</i>
Μ. Βασίλειος	6. Πρότυπο του αγράμματος ασκητή
Leonardo Bruni	7. Σπερματικός λόγος

A.A. 4.2 Να σημειώσετε Ορθό ή Λάθος.

	Ορθό	Λάθος
Όλοι οι Απολογητές του 2 ^{ου} και 3 ^{ου} αιώνα υιοθέτησαν αρνητική στάση έναντι της ελληνικής παιδείας.		
Ο Απολογητής Αθηναγόρας επιχείρησε να καταδείξει τη σημασία της ελληνικής παιδείας μέσω της θεολογίας του σπερματικού Λόγου.		
Η θεωρία της εξάρτησης ήταν επινόηση των Χριστιανών.		

Η γλώσσα της Καινής Διαθήκης είναι όμοια με τη γλώσσα των πατερικών κειμένων.		
Τα κείμενα των Πατέρων διακρίνονται από καλλιέργεια και ρητορική δεξιοτεχνία.		
Ο Λόγος του Μ. Βασιλείου <i>Πρός τους Νέους</i> επιλέχθηκε τυχαία για μετάφραση στα Λατινικά από τον Leonardo Bruni.		

A.A. 4.3 Τι ήταν το Κίνημα του Αττικισμού και πώς σχετίζεται με τον Χριστιανισμό;

A.A. 4.4 Τι ήταν η Δεύτερη Σοφιστική και πώς επηρέασε τον Χριστιανισμό;

A.A. 4.5 Πώς αξιοποιήθηκε από τους Ουμανιστές το έργο του Μεγάλου Βασιλείου *Πρός τους Νέους*;

Δραστηριότητες

Δρ. 4.1 Να συντάξετε ένα κείμενο 200 λέξεων που να εστιάζει στους κύριους τρόπους με τους οποίους οι Χριστιανοί επιχείρησαν να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στον Ελληνισμό και τον Χριστιανισμό.

Δρ. 4.2 Να συντάξετε ένα κείμενο 250 λέξεων που να αναφέρεται στα διάφορα «πρότυπα» χριστιανικής παιδείας που απαντούν κατά τον 4ο αι.

Δρ. 4.3 Δημιουργήστε έναν χάρτη ιδεών για τους τρόπους με τους οποίους οι Απολογητές του 2ου-3ου αι. προσέγγισαν την ελληνική παιδεία και σκέψη.

Απαντήσεις Ασκήσεων Αυτοαξιολόγησης

A.A. 4.1

Φιλόσοφος και μάρτυρας Ιουστίνος (7)	1. Πρότυπο της ακραιφνούς χριστιανικής παιδείας
Γρηγόριος Νύσσης «Βίος Οσίας Μακρίνης» (1)	2. Προσπάθεια μετάφρασης της Βίβλου σε αρχαιοελληνικά μέτρα και γλώσσα
Μ. Αθανάσιος «Βίος Αγίου Αντωνίου» (6)	3. Εκπαιδευτικό διάταγμα
Απολλινάριοι (πατέρας και υιός) (2)	4. Ουμανισμός
Ιουλιανός (3)	5. Λόγος <i>Πρός τούς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων</i>
Μ. Βασίλειος (5)	6. Πρότυπο του αγράμματος ασκητή
Leonardo Bruni (4)	7. Σπερματικός λόγος

A.A. 4.2

	Ορθό	Λάθος
Όλοι οι Απολογητές του 2 ^{ου} και 3 ^{ου} αιώνα υιοθέτησαν αρνητική στάση έναντι της ελληνικής παιδείας. (Αρνητική στάση υιοθέτησαν ο Τατιανός, ο Τερτυλλιανός, ο Θεόφιλος Αντιοχείας, ο Ερμείας)		X
Ο Απολογητής Αθηναγόρας επιχείρησε να καταδείξει τη σημασία της ελληνικής παιδείας μέσω της θεολογίας του σπερματικού Λόγου. (Εισηγητής της θεολογίας του σπερματικού Λόγου υπήρξε ο φιλόσοφος και μάρτυρας Ιουστίνος)		X

Η θεωρία της εξάρτησης ήταν επινόηση των Χριστιανών. (Οι Χριστιανοί αρύονται τη θεωρία αυτή από Ιουδαίους Απολογητές όπως ο Αριστόβουλος και ο Ιώσηπος)		X
Η γλώσσα της Καινής Διαθήκης είναι όμοια με τη γλώσσα των πατερικών κειμένων. (Η γλώσσα της Καινής Διαθήκης είναι στην Ελληνιστική Κοινή. Οι Πατέρες ήταν επηρεασμένοι από το Κίνημα του Αττικισμού)		X
Τα κείμενα των Πατέρων διακρίνονται από καλλιπέεια και ρητορική δεξιότητα. (Μολονότι στα έργα τους αντιστρατεύονταν τη ρητορική ως τέχνη ψεύδους και παραπλάνησης, είναι καταφανώς επηρεασμένοι από την ελληνική ρητορική)	X	
Ο Λόγος του Μ. Βασιλείου Προς τους Νέους επιλέχθηκε τυχαία για μετάφραση στα Λατινικά από τον Leonardo Bruni. (Λόγω της αντίστασης της Καθολικής Εκκλησίας στη στροφή των Ουμανιστών στην κλασική παιδεία, το έργο του Μ. Βασιλείου αξιοποιήθηκε από τους Ουμανιστές προς αυτή την κατεύθυνση).		X

A.A. 4.3 Ο Αττικισμός ήταν γλωσσικό Κίνημα, που ξεκίνησε περί τα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ., το οποίο πρέσβευε ότι η Κοινή Ελληνιστική (τόσο στην κοινόχρηστη προφορική μορφή της όσο και σαν λογοτεχνική γλώσσα) θα έπρεπε να παραγκωνιστεί, επειδή αποτελούσε προϊόν ξεπεσμού και χυδαιότητας και ότι στη θέση της θα έπρεπε να υιοθετηθεί η Αττική διάλεκτος του 5-4^{ου} αιώνα. Το δόγμα αυτό, το οποίο επιζητούσε στην ουσία μια λόγια γλώσσα θεμελιωμένη σε ένα corpus αρχαίων κειμένων, είχε ως αποτέλεσμα την απόρριψη της ζωντανής και εξελισσόμενης γλώσσας, αφού η πνευματική ελίτ επιδίδεται πλέον σε μια συνειδητή προσπάθεια μίμησης των κλασικών προτύπων. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την απαρχή της διγλωσσίας, καθώς ο Αττικισμός συνεχίζεται ακόμη και στο Βυζάντιο. Το Κίνημα του Αττικισμού σχετίζεται στενά με τον Χριστιανισμό, καθώς όλοι οι μορφωμένοι Χριστιανοί επηρεάστηκαν από αυτό. Έτσι εξηγείται και η μεγάλη γλωσσική διαφορά που εντοπίζει κανείς ανάμεσα στην απλή γλώσσα της Καινής Διαθήκης και στην καλλιεπή και κεκομψευμένη γλώσσα των Πατέρων, η οποία εκτός από το πιο απαιτητικό λεξιλόγιο, διακρίνεται, επίσης, από διαφορές σε επίπεδο μορφολογίας και σύνταξης.

A.A. 4.4 Η Δεύτερη Σοφιστική ήταν ένα πνευματικό και πολιτιστικό κίνημα, που άνθησε στον ελληνορρωμαϊκό κόσμο από τον 1ο έως τον 3ο αιώνα μ.Χ. Βασιζόταν στην αναβίωση και τη μίμηση της κλασικής αττικής ρητορικής, με έμφαση στο ύφος, την τεχνική επιδεξιότητα και την πειθώ. Οι ρήτορες αυτής της περιόδου, αρκετοί από τους οποίους ήταν σαφώς επηρεασμένοι και από τον λεγόμενο «Ασιανισμό», έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην παρουσίαση, στον ήχο, στις κινήσεις και τη ρυθμικότητα και μάγευαν τα πλήθη με τον θεατρικό και εντυπωσιακό τρόπο εκφοράς του λόγου. Η Δεύτερη Σοφιστική επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον Χριστιανισμό όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι χριστιανοί συγγραφείς και Πατέρες αξιοποίησαν την ελληνική ρητορική για να εκφράσουν και να διαδώσουν με τρόπο πειστικό το μήνυμα του Χριστιανισμού αλλά και για να απολογηθούν υπέρ της πίστης τους έναντι των εθνικών.

A.A. 4.5 Στην προσπάθειά τους να υιοθετήσουν την κλασική παιδεία και τα κλασικά ιδεώδη μέσω της εντρύφησης στα κλασικά κείμενα, οι Ουμανιστές είχαν συναντήσει αντίσταση από την Καθολική Εκκλησία και πληθώρα συντηρητικών χριστιανών. Το γεγονός ότι ένας σπουδαίος Πατέρας της Εκκλησίας, όπως ο Μ. Βασίλειος, είχε υιοθετήσει μια θετική στάση έναντι της ελληνικής παιδείας στον Λόγο τους *Προς τους Νέους* αξιοποιήθηκε από τους Ουμανιστές προς επίρρωση των επιχειρημάτων και των θέσεών τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Leonardo Bruni επέλεξε το συγκεκριμένο έργο του Μ. Βασιλείου για μετάφραση στα Λατινικά.

Απαντήσεις Δραστηριοτήτων

Δρ. 4.1 Οι Χριστιανοί επιχείρησαν να γεφυρώσουν το χάσμα μεταξύ Ελληνισμού και Χριστιανισμού προκειμένου να υπερασπιστούν την πίστη τους αλλά και να την καταστήσουν κατανοητή στους συγχρόνους τους. Η γεφύρωση του χάσματος επιτεύχθηκε με ποικίλους τρόπους, κυρίως μέσω της χρήσης της ελληνικής φιλοσοφίας. Σημαντική ως προς αυτό υπήρξε η συμβολή του Ιουστίνου, ο οποίος αντλώντας από τη φιλοσοφία των Στωικών την έννοια του Λόγου, εισάγει τη θεολογία του σπερματικού Λόγου, σύμφωνα με την οποία η ελληνική φιλοσοφία περιέχει σπέρματα αλήθειας, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν από τους Χριστιανούς. Πέρα από τη θεολογία του σπερματικού Λόγου, η οποία υιοθετείται από αρκετούς χριστιανούς διανοητές, αρκετά διαδεδομένη ήδη από τον 2^ο αι. είναι και η λεγόμενη «θεωρία της εξάρτησης» ή «θεωρία της λογοκλοπής». Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι αρχαίοι Έλληνες «οικειοποιήθηκαν» μεγάλο μέρος της φιλοσοφικής τους σκέψης από τους Ιουδαίους, παρουσιάζοντάς το ως δικό τους. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η ελληνική φιλοσοφία εμπεριέχει αλήθειες και δεν θα πρέπει να απορρίπτεται στο σύνολό της. Κομβικό

ρόλο στη συμφιλίωση Χριστιανισμού – Ελληνισμού έπαιξαν οι Αλεξανδρινοί διανοητές Κλήμης Αλεξανδρεύς και Ωριγένης, οι οποίοι ανέπτυξαν μια πιο συστηματική προσέγγιση της ελληνικής φιλοσοφίας και σκέψης και υπογράμμισαν τον προπαρασκευαστικό ρόλο αυτές δύναται να παίξουν στη βαθύτερη κατανόηση των χριστιανικών δογμάτων. Η αλληγορική μέθοδος ερμηνείας της Αγίας Γραφής, η οποία άνθησε στη Σχολή της Αλεξανδρείας, επίσης συνέβαλε ως προς αυτό, καθώς επέτρεψε στους χριστιανούς να χρησιμοποιήσουν ελληνικές φιλοσοφικές έννοιες προσδίδοντάς τους χριστιανικό ένδυμα. Τέλος, μνεία θα πρέπει να γίνει και στην ελληνική ρητορική, η οποία αξιοποιήθηκε από τους Πατέρες με σκοπό τη διάδοση του χριστιανικού μηνύματος επί ίσοις όροις.

Δρ. 4.2 Κατά τον 4^ο αιώνα το εκπαιδευτικό σύστημα εξακολουθεί να παραμένει ελληνοκεντρικό και τα παιδιά των χριστιανών εξακολουθούν να φοιτούν στα κοσμικά σχολεία μαζί με τα παιδιά των εθνικών. Αυτή η συνθήκη δημιουργούσε εντάσεις και προβληματισμό σχετικά με το ποια είναι η ενδεδειγμένη παιδεία για έναν χριστιανό. Κατά τον 4^ο αιώνα εντοπίζει κανείς τρία διαφορετικά πρότυπα: 1) Το πρότυπο του αγράμματος ασκητή, όπως αυτό διαφαίνεται στον Βίο του Αγίου Αντωνίου από τον Μ. Αθανάσιο. Εδώ, η ελληνική παιδεία αντιπαραβάλλεται με την πραγματική πίστη, η οποία εξαιρείται όχι μόνο ως ανώτερη της ελληνικής αλλά και ως η μόνη αναγκαία. 2) Το πρότυπο της ακραιφνούς χριστιανικής παιδείας, όπως αυτό προκύπτει από τον Βίο της Οσίας Μακρίνης από τον Γρηγόριο Νύσσης και τις Αποστολικές Διδασχές. Εν προκειμένω προβάλλεται το μοντέλο μιας καθαρά και αποκλειστικά χριστιανικής παιδείας, η οποία ερείδεται μόνον στη μελέτη της Αγίας Γραφής. 3) Το πρότυπο της μέθεξης των χριστιανών στην ελληνική παιδεία, όπως αυτό προβάλλεται στον Λόγο του Μ. Βασιλείου *Πρός τούς Νέους*. Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, οι χριστιανοί οφείλουν να μελετούν τη θύραθεν γραμματεία (πάντα με διάκριση και υπό όρους), καθώς μόνο έτσι δύναται να κατανοήσουν τις Γραφές σε μεγαλύτερο βάθος. Μνεία πρέπει να γίνει και στην εναλλακτική χριστιανική λογοτεχνία, την οποία επιχείρησαν να συγκροτήσουν οι Απολλινάριοι (πατέρας και υιός) εξ αφορμής του Ιουλιανείου εκπαιδευτικού διατάγματος.

Δρ. 4.3 Χάρτης Ιδεών

